

تاریخچه نفت و کشتی‌های نفتکش از منظر اسناد تاریخی

به پیوست ۶۵ سند

مک‌شش:

علی اکبر صفایی، علیرضا ابن رحمان، خسرو معتضد



طرح و نشر سازمان

۱۳۹۴

سرشناسه	: صفایی، علی اکبر، ۱۳۳۹ -
عنوان و نام پدیدآور	: تاریخچه نفت و کشتی‌های نفتکش از منظر اسناد تاریخی/ به کوشش: علی‌اکبر صفایی، علیرضا ابن‌رحمان، خسرو معتضد.
مشخصات نشر	: تهران: طرح و نشر هامون، ۱۳۹۴.
مشخصات ظاهری	: ۲۳۷ ص.
شابک	: 978-600-5015-30-0
وضعیت فهرست نویسی	: فیبا
موضوع	: شرکت ملی نفتکش ایران -- اسناد و مدارک
موضوع	: نفت -- ایران -- صنعت و تجارت -- تاریخ -- اسناد و مدارک
موضوع	: نفت -- ایران -- قراردادهای -- تاریخ -- اسناد و مدارک
موضوع	: نفتکش‌ها -- ایران -- اسناد و مدارک
موضوع	: نفت -- ایران -- حمل و نقل -- تاریخ -- اسناد و مدارک
شناسه افزوده	: ۱. ابن‌رحمان، علیرضا ، ۱۳۴۰ -
شناسه افزوده	: معتضد، خسرو، ۱۳۳۱ -
رده بندی کنگره	: ۱۳۹ / ۶۷ص ۹۳ الف / ۹۵۷۶ HD
رده بندی دیویی	: ۳۷۲۸ / ۹۵۵ / ۳۸
شماره کتابشناسی ملی	: ۲۰۸۷۰۶



طرح و نشر هامون

تهران، خیابان انقلاب، روبروی دانشگاه تهران، مجتمع فرهنگی سروش

طبقه دوم، واحد ۵۰۴ تلفن: ۶۶۴۹۸۵۱۸ فکس: ۹۳۹۱۱۰۶

تاریخچه نفت و کشتی‌های نفتکش از منظر اسناد تاریخی

به کوشش: علی اکبر صفایی، علیرضا ابن‌رحمان، خسرو معتضد

تصویر روی جلد: اسکله خسروآباد (آبادان)، نخستین اسکله نفتی در ایران

ناشر: طرح و نشر هامون

شمارگان: ۱۰۰ نسخه

چاپ اول: ۱۳۹۴

شابک: ۹۷۸-۶۰۰-۵۰۱۵-۳۰-۰

قیمت: ۱۷۰۰۰ تومان

فهرست

- مقدمه به قلم مدیرعامل..... ۱۱
- نگاهی به تاریخچه نفت و نفتکش در برهه‌های گذشته..... ۱۵
- چگونگی تشکیل شرکت نفتکش بریتانیا وابسته به شرکت سهامی نفت انگلیس و ایران..... ۳۶
- ملی‌شدن نفت در ایران و پیامدهای آن..... ۴۷
- پیشینه اولیه و تاریخچه پیدایی فکر تأسیس شرکت ملی نفتکش ایران..... ۵۳
- مقدمات تأسیس شرکت ملی نفتکش..... ۷۰
- اسناد پراکنده‌ای از تاریخچه نفت و نفتکش در ایران..... ۸۷

اسناد عصر قاجار

- سند ۱: قرارداد واگذاری، استخراج و بهره‌برداری نفت ایران، مابین دولت اعلیحضرت شاهنشاه ایران و دارسی انگلیسی..... ۹۲

اسناد عصر پهلوی اول

- سند ۲: درخواست وزارت امور خارجه، جهت جلوگیری از حمل نفت و بنزین توسط کشتی‌های چوبی..... ۱۰۰
- سند ۳: تکذیب خبر حمل نفت و بنزین به وسیله کشتی‌های بادری، از سوی وزیر مالیه..... ۱۰۱
- سند ۴: تکذیب حمل نفت و بنزین به وسیله کشتی‌های چوبی، از سوی وزارت جنگ..... ۱۰۲
- سند ۵: مجوز هیئت وزراء به شرکت نفت انگلیس و ایران برای واردات محصولات نفتی..... ۱۰۴
- سند ۶: درخواست شرکت نفت انگلیس و ایران شعبه تهران جهت صدور مجوز واردات پارچه‌های پاک‌کننده..... ۱۰۵
- سند ۷: چند گزارش در مورد ورود کشتی‌های نفتکش روسی به بنادر شمالی ایران و تخلیه محموله‌های نفتی خود در آن بنادر..... ۱۰۶
- سند ۸: ورود محموله نفت سفید و بنزین توسط کشتی کراسناودسکی به بندر انزلی..... ۱۰۷
- سند ۹: واردات مواد نفتی توسط مؤسسه (پرس آذنت) از مرز باجگیران..... ۱۰۸
- سند ۱۰: درخواست ارسال جواز ورودی روغن ماشین‌آلات شرکت نفت انگلیس و ایران توسط اداره کل گمرکات..... ۱۰۹

- سند ۱۱: ورود کشتی حامل مواد نفتی به بندر بایلسر..... ۱۱۰
- سند ۱۲: درخواست ترخیص یک بسته حاوی لوازم بازی گلف متعلق به مدیرشرکت نفت انگلیس و ایران در کرمانشاه..... ۱۱۱
- سند ۱۳: لزوم تسلیم مانیفست کشتی‌های بخاری و بادی شرکت نفت انگلیس و ایران به گمرک جزیره هنگام..... ۱۱۲
- سند ۱۴: پهلوگیری نخستین کشتی نفتکش در نخستین اسکله نفتی کشور در خسروآباد..... ۱۱۴
- سند ۱۵: ورود اولین کشتی نفتکش به اولین اسکله نفتی ایران (خسروآباد)..... ۱۱۶
- سند ۱۶: گزارش رئیس کل گمرک از خاتمه عملیات ساخت یکی از دو اسکله نفتی در خسروآباد و ورود اولین کشتی نفتکش به آن..... ۱۱۷
- سند ۱۷: گزارش گمرک آبادان از ورود نخستین کشتی نفتکش (بریتیش ایندستری) به آبادان..... ۱۱۸
- سند ۱۸: با پایان یافتن ساخت اسکله نفتی در خسروآباد (آبادان) اولین کشتی نفتکش جهت بارگیری نفت به آنجا رفته است..... ۱۱۹
- سند ۱۹: خودداری شرکت نفت انگلیس و ایران از آرایه بشکه خالی امانی به اداره کل کشاورزی کرمانشاه..... ۱۲۰
- سند ۲۰: درخواست وزارت دارائی از شرکت نفت انگلیس و ایران جهت حمل سیمان خریداری‌شده‌ی آن وزارتخانه به وسیله کشتی‌های نفتکش آن شرکت..... ۱۲۱
- سند ۲۱: رد درخواست وزارت دارائی از سوی شرکت نفت انگلیس و ایران برای حمل سیمان‌های خریداری‌شده از هندوستان..... ۱۲۲
- سند ۲۲: لزوم ارسال نامه‌ها و مکاتبات مربوط به شرکت نفت انگلیس و ایران به وزارت دارائی..... ۱۲۳
- سند ۲۳: دو سخنرانی در مورد نفت شرکت‌های بزرگ نفت - تراست..... ۱۲۴
- سند ۲۴: یک سخنرانی درباره نفت..... ۱۳۶

استاد دوران پهلوی دوم

- سند ۲۵: ابلاغ گزارش هنگ ژاندارمری اهواز در مورد سانحه تصادم کشتی‌ها از وزارت کشور به وزارت دارائی..... ۱۵۲
- سند ۲۶: ابلاغ گزارش سانحه تصادم کشتی شرکت سهامی نفت انگلیس و ایران با کشتی باری از وزارت دارائی به شرکت سهامی نفت انگلیس و ایران..... ۱۵۳
- سند ۲۷: پاسخ شرکت سهامی نفت انگلیس و ایران از حادثه تصادم کشتی یدک‌کش شرکت نفت با سه کشتی باری به وزارت دارائی..... ۱۵۴

- سند ۲۸: ابلاغ گزارش شرکت سهامی نفت انگلیس و ایران در مورد سانحه تصادم کشتی‌ها، به وزارت کشور..... ۱۵۶
- سند ۲۹: پیشنهاد تأسیس اداره اکتشافات نفت دولت ایران..... ۱۵۷
- سند ۳۰: خودداری شرکت نفت انگلیس و ایران از ایجاد تأسیساتی به منظور استفاده از گاز چاه‌های نفت برای رفاه اهالی مناطق نفت‌خیز..... ۱۵۹
- سند ۳۱: پیشنهاد جلوگیری از صدور نفت خام ایران توسط شرکت نفت انگلیس و ایران..... ۱۶۰
- سند ۳۲: حکم مأموریت دکتر چوبین جهت سرکشی به مناطق نفت‌خیز جنوب..... ۱۶۲
- سند ۳۳: رد پیشنهاد شرکت نفت انگلیس و ایران برای تأسیس خطوط هوایی توسط یک شرکت انگلیسی در ایران..... ۱۶۳
- سند ۳۴: خودداری دولت انگلستان از پرداخت سهم سود ویژه‌ی ناشی از فروش نفت به ایران ۱۶۴

اسناد مربوط به دوران فرمانروایی شاهنشاهی ایران در صنعت نفت و دولت دکتر مصدق

- سند ۳۵: قانون ملی شدن صنعت نفت..... ۱۶۶
- سند ۳۶: نامه دکتر مصدق نخست‌وزیر به هیئت‌مدیره موقت نفت ملی ایران درباره حق تقدم فروش نفت و تهیه‌ی بازار و مشتریان نفت ایران..... ۱۶۸
- سند ۳۷: درخواست وزیر کشور برای معافیت اهالی قصبه از پرداخت مالیات..... ۱۷۰
- سند ۳۸: شکوای اهالی قصبه خوزستان از شرکت نفت..... ۱۷۱
- سند ۳۹: ابلاغ شکایت اهالی قصبه از شرکت سابق نفت انگلیس و ایران از وزارت دارایی به شرکت سابق نفت..... ۱۷۲
- سند ۴۰: به دلیل وقوع اعتصابات و مسافرت‌های بی‌دری، فرصت رسیدگی به شکایت اهالی قصبه پیش نیامده است..... ۱۷۳
- سند ۴۱: دو سؤال سناتور دکتر متین دفتری نماینده مجلس سنا از وزیر دارایی..... ۱۷۴
- سند ۴۲: دو سؤال دکتر متین دفتری و جواب اداره کل نفت و سازمان برنامه..... ۱۷۵
- سند ۴۳: اعلام آرایه پاسخ سؤال دکتر متین دفتری در نامه مورخ ۱۳۳۰/۲/۹..... ۱۷۷
- سند ۴۴: ابلاغ سؤالات دکتر متین دفتری در مورد شکایت اهالی قصبه به وزارت دارایی..... ۱۷۸
- سند ۴۵: درخواست تأمین اعتبار برای رفع مشکل کمبود آب در قصبه..... ۱۸۰
- سند ۴۶: شکایت ناظر دولت در شرکت ملی نفت از ارسال نامه‌ها و تلگرافات بی‌ارزش..... ۱۸۱
- سند ۴۷: سؤال وزارت دارایی از وزارت امور خارجه در مورد میزان مصرف مواد نفتی کشور هندوستان و این که آیا آن کشور دارای کشتی نفتکش هست یا خیر؟..... ۱۸۲

- سند ۴۸: تقاضای فرهنگیان خوزستان از دکتر مصدق برای واگذاری ساختمان‌های کنسولگری انگلیس به وزارت فرهنگ..... ۱۸۳
- سند ۴۹: آمادگی شرکت نفت برای ارائه تخفیف خریدارانی که وسیله حمل داشته باشند..... ۱۸۴
- سند ۵۰: رایحه پنجاه درصد تخفیف به خریدارانی که بهای نفت خریداری شده را به دلار بپردازند.. ۱۸۵
- سند ۵۱: صورتجلسه هیئت وزیران در مورد الزام سوختگیری کشتی‌های خارجی در بنادر ایران ۱۸۶
- سند ۵۲: ابلاغ تصویبنامه هیئت وزراء به وزارت راه، مبنی بر الزام کشتی‌های خارجی به سوختگیری در بنادر ایران..... ۱۸۷
- سند ۵۳: پیدا کردن کشتی‌های خارجی وارده به بنادر ایران به سوختگیری در آن بنادر..... ۱۸۸
- سند ۵۴: طرح اساسنامه شرکت ملی نفت ایران، تهیه شده به وسیله هیئت مختلط..... ۱۸۹
- سند ۵۵: اساسنامه شرکت ملی نفت ایران..... ۱۹۰
- سند ۵۶: اساسنامه معرفی به هیئت مدیره شرکت ملی نفت ایران..... ۲۰۳
- سند ۵۷: ورود کشتی نفتکش ژاپنی به اسکله ۱۹ آبادان در خردادماه ۱۳۳۲ «در حکومت دکتر مصدق»..... ۲۲۱

اسناد بعد از ۲۸ مرداد ۱۳۳۲ ه. ش.

- سند ۵۸: گزارش شهرداری آبادان در مورد ورود کشتی نفتکش ژاپنی به آن بندر..... ۲۲۴
- سند ۵۹: انعقاد قرارداد فروش تن نفت خام با شرکت ملی نفت ایران و ساخت کشتی نفتکش توسط شرکت (هارینا) برای شرکت ملی نفت ایران..... ۲۲۵
- سند ۶۰: تقاضای فروش نفت خام (با تخفیف) به شرکت ژاپنی (ای کیو) شرکت سهامی بازرگانی آیرین..... ۲۲۷
- سند ۶۱: قسمتی از یک گزارش..... ۲۲۹
- سند ۶۲: تقاضای شرکت ملی نفت ایران از نخست‌وزیر، مبنی بر ادامه رویه‌های سابق در مورد مالکیت نخیلات و زمین‌های اطراف بهمن شیر..... ۲۳۱
- سند ۶۳: نامه وزیر دارایی به شرکت ملی نفت..... ۲۳۳
- سند ۶۴: اعتراض شرکت ملی نفت به واگذاری زمین‌های آن شرکت به اشخاص مدعی..... ۲۳۴
- سند ۶۵: تعیین محدوده مجاز برای تردد کارمندان خارجی کنسرسیوم نفت..... ۲۳۶

مقدمه

شاید هیچ ماده معدنی در جهان به اندازه نفت در تحولات تاریخی اخیر ایران، تغییر سرنوشت کشور ما، سیر پیشرفت‌های اقتصادی و گرایش به سازندگی تأثیرگذار نبوده است.

از روز پنج خرداد سال ۱۲۸۷ ه. ش (۲۶ ماه مه ۱۹۰۸ م / ۲۵ ربیع‌الاول ۱۳۲۶ ه. ق) که مته حفاری مهندس اسکاتلندی "رینولتز"، آخرین لایه‌های سنگی را در عمق ۳۶۰ متری میدان نفتی ناحیه سجدسلیمان موسوم به "نفتون" شکافت و فوران نفت سیاه موجبات شادی و هلهله نازجران نازجی و شگفتی کارگران ایرانی را فراهم آورد، ایران در مسیری دیگر پانهاد؛ مسیری پر از خروش و فراز، تلخ و شیرین که با ملی شدن صنعت نفت در سال ۱۳۳۹ ه. ش شکل تازه‌ای به خود گرفت.

این درحالی بود که ایرانیان در سال ۱۲۸۷ ه. ش / ۱۹۰۸ م به دلیل مسائل داخلی و جنگ استبداد و مشروطه از ماجرایی اکتشاف نفت و ارزش این مایع سیاه برای کشور، آگاهی نیافتند و البته آنان هم که آگاه شدند، چندان رادار نداشتند. اما جنبش مشروطه و وقایع بعدی آن باعث شد آگاهی مردم بویژه جوانان نسبت به اهمیت صنعت نفت و البته قراردادهای نفتی همچون قرارداد داری که به دلیل بی‌اطلاعی نامه مردم و سودجویی رجال عصر و شرایط استبدادی حاکم، به کشور تحمیل شده بود، روز به روز بیشتر شود.

صرف نظر از تمام آنچه که قرارداد داری کشور را از بهره‌بردن از این مایع سیاه محروم و در مقابل کشورهایی چون انگلیس را منتفع می‌کرد، قراردادهای نفتی ایران تحت نفوذ و سلطه بیگانگان به گونه‌ای تنظیم می‌شد که کشور را حتی در مسیر ایجاد ناوگان حمل و نقل دریایی مواد نفتی و آموزش ایرانیان برای هدایت و اداره کشتی‌های نفتکش قرار نمی‌داد چرا که خواست کشورهای که آن زمان بر سر چاه نفت ایران نشسته بودند، بر این بود که ایرانیان از داشتن ناوگانی مجهز، تبحر در دریانوردی و هدایت کشتی‌های نفتکش دور نگه داشته شوند.

اما چه شد که شرکت ملی نفتکش ایران تأسیس شد؟

شرکت ملی نفتکش ایران که موضوع اصلی انتشار این کتاب است، یکی از مجموعه‌های گران پایه‌ای و بسیار مهم و مؤثر صنعت نفت ایران به‌طور اخص و از سوی دیگر از نهادهای سرمایه‌ای و استراتژیک ایران است که اثرات جبران‌ناشدنی نبود چنین مجموعه‌ای در سال‌های جنبش ملی‌شدن نفت دقیقاً آشکار شد. در آن سال‌های بیداری ملت و تلاش برای رهایی یافتن از زنجیرهای سنگین استعمارگران، همگان متوجه شدند که صنعت نفت ایران بدون در اختیار داشتن یک شرکت کشتیرانی نفتی ملی، تا چه اندازه آسیب‌پذیر است. در آن زمان ایرانیان از خاص و عام پی برده بودند که تأسیس و فعالیت یک شرکت کشتیرانی ملی نفتی و غیروابسته به کارتل‌های بین‌المللی تا چه اندازه در اقتصاد و حمل‌ونقل و اداری کشور اهمیت دارد.

اما اگر بیگانگان از آمدن در سال‌های استعمار به ایران فرصت داده بودند تا به ناوگان حمل‌ونقل محصولات نفتی با سکانداری دریانوردان ایرانی مجهز شود، کشورمان می‌توانست از رهگذر صادرات نفت در سال‌های سخت، منافع بسیاری را عاید این مرز و بوم کند. این در حالی بود که انگلیس و دولت نشاندۀ آنها در آن زمان می‌دانستند که اگر جوانان ایرانی اجازه تحصیل و فن‌آموزی در مدارس دریانوردی و دانشکده‌های دریایی آن زمان را پیدا کنند به دریانوردانی متبحر تبدیل می‌شوند که می‌توانند همانند امروز به راحتی هدایت و اداره کشتی‌های نفتکش را بر عهده بگیرند. این شرکت نفت انگلیس و ایران اجازه نداد ایرانیان از امکانات آموزشی و تسهیلات ناوگان بریتانیایی (که در این کتاب در مورد آن به طور مبسوط توضیح داده شده است) استفاده کنند. به همین علت طی سال‌های ۱۳۳۰ تا ۱۳۳۲ که انگلیسی‌ها، اروپایی‌ها و آمریکایی‌ها آن را سال‌های بحران نفت می‌خوانند و از نظر ما، دوران مبارزه سرفرازانه در امر ملی‌شدن صنعت نفت است، ایرانیان در تنگنای رساندن محصولات نفتی خود به کشورهای نیازمند نفت، حتی یک نفتکش با ناخدا و ملوانان کارآزموده ایرانی در اختیار نداشتند که نفت خود را به بنادر

۱. تنها ایرانی که اجازه یافت در دریانوردی غیرنظامی تعلیم یابد سلطان حمید میرزا قاجار پسر محمد حسن میرزا قاجار برادر احمدشاه بود که افسر ناوگان بازرگانی انگلیس شد. به خاطرات وی که نشر ثالث انتشار داده است مراجعه کنید. واپسین وارث تخت و تاج قاجار سلطان حمید میرزا قاجار، به‌کوشش حبیب لاجوردی، ترجمه امیرسعید الهی، تهران، نشر ثالث، ۱۳۸۷.

کشورهای مستقلی که از دستورهای تحکم آمیز دولت انگلستان و شرکت سابق نفت مبنی بر تحریم نفت ایران تبعیت نمی کردند، برسانند. این روند ادامه داشت تا اینکه در سال ۱۳۳۴ سنگ بنای اولین شرکت کشتیرانی حمل مواد نفتی ایران زده شد. آنچه که در این کتاب تحت عنوان تاریخچه نفت و نفتکش به طور مبسوط به آن و همچنین داستان و ماجرای چگونگی تأسیس شرکت ملی نفتکش ایران به عنوان اولین شرکت کشتیرانی نفتی کشورمان به همراه تمام اتفاقات و تحولاتی است که به صنعت نفت کشور و این شرکت گذشته پرداخته است.

در کتاب «ص، تاریخچه پرفراز و نشیب حیات شرکت ملی نفتکش ایران از سال ۱۹۵۵ م (۱۳۳۴ ه. ش) به همراه تاریخچه فعالیت حمل محمولات نفتی ایران از سال ۱۹۱۵ م/ ۱۲۹۴ ه. ش به ویژه شرکت بریتیش تنکر (شرکت نفتکش بریتانیا ظاهراً متعلق به شرکت سهامی نفت انگلیس و ایران و درواقع یکی از مؤسساتی که نفت ایران موجب موجودیت و جان مایه او بوده است)، از حدود یک قرن پیش و همچنین مجموع تحولات این دوران به صورت مجموعه‌ای از اسناد استخراج شده در اختیار علاقه‌مندان قرار گرفته است.

علاوه بر این برای اطلاع از آنچه بر این صنعت گذشته است، در کتاب حاضر مجموعه‌ای گلچین شده از اسناد تاریخی و مربوط به صنعت کشور که شامل پاره‌ای از قراردادهای، اساسنامه‌ها، تصویبنامه‌ها و مکاتبات ادارتی نیز گردآوری شده است که مطالعه این اسناد تاریخی می‌تواند به بسیاری از ابهامات و پرسش‌های موجود مربوط این بخش از تاریخ کشورمان، پاسخ داده و آن‌ها را روشن کند. البته شیوه گزینش و نشر اسناد نیز به طریقه کرونولوژی (زمان‌بندی شده) است که در انتهای کتاب حاضر ۶۵ سند برحسب تاریخ، از نظر خوانندگان محترم می‌گذرد.

در این کتاب سعی شده تا خواننده با مطالعه مدارک دوران تفوق بیگانگان و نیز تلاش‌های صورت گرفته از سوی ایرانیان برای آزاد شدن از سیطره اجانب در عرصه دریانوردی، در جریان چگونگی تأسیس یک شرکت ملی حمل مواد نفتی و سیر شکل‌گیری و تحولات بعدی آن قرار گیرد.

و در همین راستا در میان نامه‌ها و اسناد و مکاتبات موجود در آرشیو غنی شرکت ملی نفتکش ایران، که در این کتاب به آنها اشاره شده، اطلاعات جالب و کمتر دیده شده‌ای

یافت می‌شود که حاوی نکات مهمی است که به‌راستی دریغ بود این مدارک روشنگر از اهل پژوهش و نیز تمام مردم ایران پنهان بماند و ایرانیان در کنه قسمتی از کوشش‌های پیگیر گذشتگان برای تأسیس یک شرکت کشتیرانی نفتی ایرانی سترگ و توانمند قرار نگیرند.

امید است این اسناد که به مثابه مشتی از خروار است و در جلد اول کتاب "نفت و نفتکش" مورد اشاره قرار گرفته، بتواند در بررسی و تحلیل تاریخ صنعت نفت ایران، اهل تحقیق را کمک کند.

در پایانی از کوشش‌های آقای علیرضا ابن‌رحمان پژوهشگر ارزشمند که اسناد این کتاب را یافتند و همچنین آقای خسرو معتضد محقق که با مقدمه مبسوط خود تاریخچه مختصری از شرکت را برای آگاهی بیشتر خوانندگان از متون اسناد نوشتند قدردانی می‌کنم. امید است با انتشار این کتاب و همچنین جلد دوم آن بتوانیم ضمن ادای دین به این مرز و بوم، زمینه ثبت رشدهای تلاش‌های انجام شده در صیانت از منافع کشور در عرصه نفت و حمل و نقل دریایی مواد نفتی کشور را در تاریخ پرفراز و نشیب این صنعت فراهم کنیم.

علی اکبر صفایی